

יוסף י. רבלין / בית-הספר הראשון בירושלם

אתר דעת - מכללת הרצוג

(לתולדות יסוד ביה"ס לקל בשנת תרס"ו)

לא. ארנון. מנהל ביה"ס לקל

ספר בסע — ובהצטרף אל זה חומר ירושלמי תתקבל הערכה שלמה.*

גוף המעשה היה כך: האשה ליפעת הערץ מאצילי משפחת למל חפצה בשנת תרס"ו להציב מצבת זכרון לאביה שמעון בירושלם הקדושה בכוננה בית חסלה, בו ילמדו ילדי ישראל מנעוריהם ללכת בדרכי ד' לשמור מצוותיו ולאחוב את המלאכה המחיה את בעליה ולהרגילם בשחרית ימיהם להתהלך במישרים בחברת האדם ולאחוב את ארץ מולדתנו, ארץ עממעריריך הרסה והנשאה מדרוד". לשם זה הפרישה חמשים אלף פלארינקן לקרן-קומה, שהופקדו בבית-מסחר רוטשילד, והרוחים (ארבעה וחצי) יהיו להוצאות הבית. לפי תכניתה היו הילדים צריכים לשבת בסוסד מבוקר עד ערב. שם יותן להם מאכל מבושל דבר יום ביומו למעורת הצהרים. מספר הילדים יהיה לפי האפשרות הכספית. הבית יהיה עם גן סביב לו לשעשועים, אם בשכירות ואם יקנה לאחוזת עולם. פקודי הבית יהיו: "מורה וסוכן, אשר רוח דעת בו להבין לשון עבר, לשון ערבי ואשכנזי ואם אפשר גם לשון איטלקית, ומלמד אלה הוא הולך ישר ואיש מוסר ושומר תורה באמת ובתמים". הוא יהיה המשגיח, מנהל את הילדים לשוב להם. אשתו תהיה גם היא עוזר כנגדו לשמור לנהל ולהורות את הילדים. גם רופא מומחה ימנה להשגיח על בריאות הילדים ולרפא את החולה על ערש דווי. הועד הממונה יהיו ראשי מנהיגי קהל עדת ישורון בעיר וינה. (שם עמ' 2, 3.) טפוסית היא בקשת הנריבה מראשי הקהלה, שישתדלו שהקיסר האוסטרי, הנקרא גם "סלך ירושלם", יקבל המוסד תחת חסותו, שהקונסול האוסטרי בירושלם יבקש את התשבונות ושהפקידים בוינה יתנו דין וחשבון לפני ראשי הממשלה בוינה. ושוב תדגיש שם, שם "אהבת ארץ מולדתה הבערת בקרבה" נכספה היא, כי ממשלת הקיסר תהיה מגן ליהודים היושבים בארץ הקודש בעת תכנון המוסד... לחנך הילדים (בין יתר הדברים) "למען תגדל בלבם אהבת ארץ מולדתם" (אוסטריה). (שם עמ' 4.) מלבד זה בקשה מאת הקהלה לתת למזכיר-הקהלה

* מראי-המקומות מן הספר הזה מציינים את העמודים של ההרגום העברי למ. שטרן, ירושלים.

א.

דורשי רשומות ימצאו ענין רב בהתפתחות החנוך בארץ-ישראל בסאת השנים האחרונות לא פחות מאשר בהתפתחות הישוב העירוני והחקלאי. די להשקיף על הזרמים, אשר שטפו ועברו את "הרוח" רק בירושלים בלבד במשך התקופה הזאת, ותמונה בהירה תתגלגל לפנינו: בתי-חנוך מונטיפיורי, בתי-חנוך רוטשילד, בית מחסה לילדים לזכר למל, תלמודי-התורה והתפצלותם, רודש-ציון מיסודו של בלומנטהאל, כ"ח הצרפתית, עזרה הנרמנית, אגודת-אחים האנגלית, ולאחרונה אגודת-ישראל. — כל אחד מאלה יכול לשמש ענין שלם בפני עצמו. וגם האנשים המסמלים אותם הזרמים טפוסיים הם למדי. אסתפק בשמות אחרים מבקלי-השיטה, שהצטיינו ביותר, שיסודו מוסדות-חנוך או שעמדו בראשם: הרב אליעזר רן, הגאון ר' משה כהניו הרב דחסלאוויץ, הר' זלמן חיים רבלין, ד"ר הרצברג, הר' יצחק פראג, נסים בכר, אלברט ענתבי ואפרים כהן. אפילו את המלמדים הראשונים אי אפשר לפטר בלא-כלום. לדוגמא: ר' יעקב ספיר, "אבן ספיר", היה אחד משני המלמדים הראשונים בתלמודי-תורה שבחורבת ר' יהודה החסיד, ואחריו היה בנו ר' בנימין זאב, אביו של אליהו ספיר. בקצור, במקצוע זה, שהרבה חומר צבור בו למעונין, כמעט שלא נגעו בו ידים. אפילו עבודתו של אביר אבות "הרוח" בארץ-ישראל, עבודתו של ר' יחיאל סיכל פינס כחנוך, וביחוד שמתו, לא נערכה עד היום כנכון-ערקה.

כאן חפץ אני לנסות ולתת רשימה בדבר ראשיתו של מוסד אחד, שהיה ברכות-הימים לאבן-פנה בבנין החנוך בירושלים—הוא מוסד החנוך, שיסד הרופא לודוויג אוגוסט פראנקל מוינה ושהיה ידוע בזמנו בשם "בית מחסה לילדים לזכר שמעון מאצילי משפחת למל", ושאה"כ נקרא בשם "בית-ספר למל" והיה למוצא ליסוד רשת בתי-הספר של חברת העזרה בארץ-ישראל בימי הנהלתו של אפרים כהן ושעל אשיותיו נוסד בית-הספר העברי ושהשפיע גם על יסוד תלמודי-התורה "עץ-חיים" והרחבתו. החומר לרשימה זו ניתן במרה גרועה כספרו של המיסד "Nach Jerusalem", "ירושלימה",

הרב שלמה יהודה ראפפורט (שי"ר) מפראג, החכם באשי בקושטא, ראש רבני תורכיה, ועוד רבנים אחרים (שם 13), וביום ר' לאדד שני תרמ"ז יצא לדרכו. בסוף חודש אייר הגיע ירושלים (עמ' 146). בין המקדמים את פניו היו מתרגם הקונסול האוסטרי, פקירי עדת הספרדים ועדת אשכנזי הולנדית, "ורבני עדת החסידים שלחו אגרת לשאלני על המועד, אשר יוכלון להראות ולקדם את פני" (שם עמ' 156). רק עדת האשכנזים-הפרושים לא השמיכו כל קול. ב.

מספר היהודים הגיע אז בירושלים ל-5700 נפש והם שליש כל התושבים. ואולם הם נחלקו כבר אז לספרדים, שכללו בתוכם את כל יהודי המזרח לארצותיהם השונות (173), אם גם שיהודי תונים ומרוקו ואלג'יר בקשו להנתק מהם, ולאשכנזים, שנפרדו שוב לקהלות שונות. מספר הספרדים היה 4000, והשאר, 1700, אשכנזים שנהלקו שוב לעדות שונות, פרושים, חסידי וואליניען, חסידי אוסטריה, חסידי חב"ד, יידי ווארשא ואנשי האי"ר (שם 172-178). בה בשעה שהספרדים היו ברובם נתיני תורכיה, היו האשכנזים ברובם הגדול נתיני אוסטריה, או לפחות נמצאו תחת חסות אוסטריה (176). מצב החנוך היה בשפל המדרגה בכל הקהלות. אמנם נמצאו שלשים ושש ישיבות ספרדיות פרטיות (1763), אבל באלה לסדו חכמים לעלי נשמות טיסדיהם וקרוכיהם וקרוכי-קרוכיהם, כאשר נראה עד היום. בנוגע למסד חנוכי, הגנו שומעים על-דבר תלמוד-תורה, שכתקציב עדת הספרדים נקבע לו עשרים אלף גרוש לשנה (174). ואולם עוד שנים אחדות לפני תרמ"ו "המעיטה העדה את הוצאותיה... בהשכיחה את חנוך התלמוד-תורה". הכית נמכר לרוטשילד לבית-חולים, אבל בכסף לא השתמשו לחדש את בית חנוך התלמוד, כי אם חלקו ביניהם (175). (עיי' גם 226). גם מצב החנוך בעדת האשכנזים לא היה מזהיר ביותר. בירושלים נמצאו אז לפי ספירת פראנקל ארבעים מלמדים (232). משנת תר"א היה גם תלמוד-תורה בוקיר-אנפין. כפי ערך הצבור ההוא יחדו שתי מחלקות יידיש, נערים ובחורים בבית עזרת נשים אשר לביהמ"ד "מנחם ציון" (הוא בית-המדרש הישן שלחורבת ר"י החסיד), והיו שם שני מלמדים מצוינים באמת: האחר, "הרב האכרך ר' מוני (הוא הרה"ג ר' שמואל מוני זילבערמאן ז"ל, שהיה אח"כ ראש ממוני הועד הכללי) והר"ר יעקב ספיר (מחבר ספר "אבן-ספיר)". גם יסדו אז קופת ח"ה (קורות חצר רבנו

הרופא לודוויג אונסט פראנקל חופש לאיזה חדשים באביב לסמן יסע לארץ-ישראל להוציא את הדבר אל הפועל (שם 5). כמו כן מבקשת המנדבת — מבלי שיהיה זה תנאי הכרחי מצדה — שיוכרו את נשמת אביה בבית הכנסת של האשכנזים (שקורין "פראנקען") בעת הזכרת נשמות ושירליקו נרות לנשמתו ביום הפטירה (שם עמ' 87).

הקהלה קבלה את ההצעה, גם הממשלה נאותה לה והשתדלה בקושטא להשיג רשיון למסד הזה (עמ' 10). והשליח ר"ר פראנקל ננש אל העבודה בהוציא, ראשית כל, קונטרס בעברית, שבו באר לתושבי ירושלים את ענין המסד. מתוך זה נראה, שהוא צפה מראש, כי הוא בא בחדושים אשר לא על נקלה יתקבלו בין תושבי ירושלים ושהוא מצא לנחוץ להגן על החדוש, אשר הוא אומר לחדש בחנוך. "קול מבשר" העברי — הוא שם הקונטרס — נספה ההימנון האוסטרי ותפילה להצלחת השולטאן. (שם 11).

בחוץ-לארץ נשמע עד מהרה הר המוסד העומד להחנך בארץ ישראל, והדעות היו שונות. נמצאו אז — בשנת תרמ"ז — אנשים, שמצאו בו משעול ואורח להתקרב "לארץ הנבחרת, המקודשת בתולדותיה מקדם קדמתה וקו ממנו תכלית רוחני ומוסרי" (מרכז רוחני!) גם לצד המדיני — או כסגנון המתרגם — מפנה מעמד החברה הושמה על הרעיון הזה עין-בקורת: מוצא סאמריקא, מונטיפיורי מבריטניה, רוטשילד מצרפת נדבו לארץ-ישראל; קתה ינדבו גם מאוסטריה, אשר נתיניה בירושלים רבים מנתיני הסריונות האמורות (שם 12). היו גם כאלה, שאמרו שמקודם צריך לדאוג לאוכלוסין שבגולה הקרובה ולא למורה הרחוק. אך נמצאו גם משטינים, אשר עוד מתו"ל שלחו את שטנתם לתושבי ירושלים לעורר את לבם על הסכנה הצפויה ליהדות מהמוסד החדש הזה (שם 13), למרות מה שפראנקל תמך יתרותיו ב"קול מבשר" על ר' משה סופר מפרשבורג ור' לייב שוואב מפעסט. קנאים אלה פנו גם לאמסטרים וללונדון, שני המרכזים העיקריים הקשורים עם הישוב הירושלמי. גם פראנקל אסף תעודות מספרות ישרו וגם מתנות-נדבות וכלי-קדש בעד כתי התפלה; אסף גם צרכי למוד: "ספרים וציורים מתארים בשרד וכל אשר יבוקש אל בית חנוך הובאו מרחוק ומקרב עד כי נצרכו לחמרים". ואחרי אשר הושג הרשיון מקושטא, הודיין בתעודות מהממשלה האוסטרית ומאנשים מפורסמים, ואולם בעיקר שם בטחונו במכתב הרבנים מוינה,

וגם אליו לא יכינו את נפשם בלמודי הדקדוק והשפה, כל תלמודם אינה רק מצות אנשים מלומדה ומנת הזכרון" (180). לחנוך הכנות לא שמו כל הקהלות גם יחד לב כלל. יש רק להזכיר, שבזמן ההוא הודיע התכנס-כאשי הראשי מקושטא לכל יהודי תורכיה — "את כל הרבנים והקהלות לשים לב לחנוך היצרות לאמונה, לחכמה ולמדע ולכונן בתי-ספר" (203). אך דבריו לא מצאו כל הר בירושלים עצמה.

רק על-פי התעוררות מחוץ-לארץ נוסדו אז מוסדות חנוך בשביל הכנות, האחד על-ידי ר' אברהם הכהן (אלברט כהן) שליח רוטשילד, והאחר ע"י מונטיפיורי. שני המוסדות האלה היו מכוונים לא רק ללמד את הכנות, כי אם גם להורותן מלאכה-יד. אי-אפשר להכנס כאן בפרטים על המוסדות האלה; תמונה כללית אנתנו מקבלים מדברי פראנקל בעצמו. בית חנוך לעלמות נוסד בעת ההיא, תכניתו היתה ללמד לבנות לקרוא עברית, להתפלל ולהכין מעשה רקמה וגם ללמוד כתיבה. המיסד ר' אברהם הכהן סדר את הכית באופן מצוין, מתאים לתכליתו — "ראשיתו היתה לברכה" ואולם כשבקר פראנקל את הכית מצא "בחדר האחד שתי עלמות ובשני רק שלש. והשלשה החדרים האחרים היו ריקים באין מורה ובאין מפניע". "המלמדת אמרה אלי כמצטרקת, על כי חופת-חתנות כהיום, על כן עזבו הילדים את בית החנוך, גם על כי הגיע תור ארוחת הצהרים, שבו הכיתה אל אבותם, אולם כבר חלפה העת הזאת וצללי השמש החלו לנמזות. את כסאות החדר מצאתי מלאות אבק כמו לא נושבו מימים רבים, ולוחות הכתיבה נחו מפוזרים הנה והנה שכורים על רצפת החדר". ערה של עשרים וארבעה "נקובי-שם" נבחרה למוסד זה. באספה הראשונה דנו מי יתחם ראשונה על המכתבים ולא באו לידי החלטה; בשניה החליטו רק לשים את חותם המוסד, כדי שלא לפנוע "בבכת עין כבוד איש ואיש אף בקצהו"; "בשלישי נועצו, איך להניע לאחוזת החותם הזה", אשר הופקד ביד ד"ר ניימאן פקיד מוסד רוטשילד. באספה הרביעית, והיא היתה האחרונה, התוכחו אם לתת נעלים לרגלי משרתי הכית מכסף המוסד. יותר לא נתאספו" (222-223).

מלכד מוסד זה היה בית-חנוך מלאכה מיסודו של מונטיפיורי לעלמות. שכר-ידית הבית הזה עלה לשלש שנים שמונה-עשר אלף גרוש — והתקונים עוד שמונה אלפים. במוסד זה מצא פראנקל אחת ועשרים ילדות; אחדות

יהודיה החסידי לר"מ טוקאצ'נסקי נ"י, לוח א"י שנה ט' והדפסה מיוחדת ע"ט 9). את תהילת ר' יעקב ספיר אנו שומעים מפי פראנקל עצמו, הספארו בתור משורר מהולל (שם 161-162). אך המוסד הזה היה שייך רק לפרושים, שבראשם עמד אז הצדיק ר' יוסף זונדיל סאלאנט הידוע והרב ר' ישעיה בארדאקי, תתנו של ר' ישראל משקלוב בעל "פאת השולחן" (טוקאצ'נסקי שם ופראנקל 200). בכלל היה מצב החנוך ירוד מאד, כאשר אנו שומעים מפי עדים שונים. החסידים, שבראשם עמד ר' ניסן באק, "רואים לענות נפשם את מחסור בתי התלמוד בירושלם ואת מעט החנוך כי כרע הנה" (160). עדות שניה אנו שומעים מפי ר' משה בוימגארטנער סקרעמזיר במעלהרען, שהיה בקרב ארץ-ישראל לעתונני אירפה: "היש לנו בתי-תלמוד? — אין גם אחד מכמו אלה בעיר הקדושה. בחדרים אחדים מלאי תלמה, כמו באחת מקהלות גאליציען שפלות המדרגה, המצא כאלה עם טורים ריקים ופוזזים — וכעד הורבן והשתתח בני ישרל נדכא כמוני עוד משכורת. סדוע לא ישימו הרבנים אשר למו המשפט על לבם לדאוג בעד מוסדות בתי-חנוך? סדוע לא יאספו בעלי הון ורכוש כסף למטרה כזאת? בירושלם אין בית תלמוד לתורה!" (שם 162-163). ופראנקל בעצמו כותב על מצב החנוך כזאת: "מלכד בית הכנסת הראשי (י) אשר לאשכנזים, נמצאו עוד כתי-סדרש וישיבות המהוכרים עם חררי הפלה, אשר כמו יהנו הגדולים בתלמוד ושם נרכזו ההוגים איש את רעהו לצרף בכור סוגי כל דין ודין במצרף הבחינה להבינו. בית תלמוד בתור המעלה לא היה לאשכנזים מעולם, גם לא בית תלמוד תורה; כבחרם לשלה את בניהם למורים עניים להטביעם ברוחם ושארם כבוץ מחשכי החדרים. עוד תסמר שערת-בשרי בזכרי את ערונות המדמנה האלה לצמחי הכערות והמערות האפלות מושבות הסחלה והעמל" (180). נראה הרבר, שכאן הוא מרמז על מציאות בית תלמוד-תורה הקטן, שהיה לפרושים לצד בית-הכנסת. ואכן גם הוא נמצא במצב קשה. גם בנוגע לתכנית הלימודים עמדו אז הפרושים על המדרגה היותר גבוהה. כי בה בשעה, שהספרדים, וביחוד החסידים, לא עסקו אפילו בתלמוד, מורה פראנקל, כי "הפרושים, הבאים ממרחקים, הביאוה שמה". "והיא תמצא על-פני רובה רק בין הפרושים" (180), "רק אל תורת משה והנביאים לא ישימו עינם ולבם כל הימים לעשותם למטרת הגיונם, ולא ידעוה רק מספרי התלמוד,

ג.

המלחמה נגד בית-הספר החלה לא בירושלים עצמה, כ־ראש בוינה. אם האיש אשר קרא מלחמה על המוסד (את שמו אין פראנקל מודיע) היה באמת „אחד מן המתקדשים, המתנשא בגובה רוחו להתרומם מאחיו על-בלי-סמך ואשר חרה אפו על כי לא הובא במועצת המוסדה הזאת” (שם 92), או אם הציקתהו רוח קנאה לדת, אין לדעת. על כל פנים, האיש הזה מהר להודיע לירושלים על דבר המוסד החדש העומד להוסד, הוא „קלע למטרה בחצי לשונו עדי למרחקי ירושלים, לדבר שטנה על הדבר ועל נפשות מיסדיו, אמרי מרה כלענה לשון, אשר עדי נפש עדי סתרי חיימו־נגעו” (שם 12). מפי החכם-באשי הרב חניא הננו שומעים, כי „איש אחד מתושבי קרית וויען כתב אגרות שטנה אל האשכנזים נגד המוסד וגם מול משפחת הגבירה המיסדת הפיל דברים אשר לא כן” (170). הוא הודיע, כי אבי המיסדת הכין היכר חדש (בית-כנסת) עם מנגינות זמרה בקרית וויען, וכי בעלה עם בניה המירו את דתם” (171)—מה שפראנקל לא הכחיש בשום מקום. גם נגד פראנקל כתבו (13). לפי דברי החכם-באשי לפראנקל „שכר לו האיש ההוא (בירושלים) אנשי-צבא-שטנה, העומדים לימינו עוד כטרם הגיעך הנה”. הד השטנה הזאת הננו שומעים פה ושם גם בספר. ככה ספרו (לר’ יהוסף שווארץ לפי דבריו) שפראנקל הוא ערל, וכי הביא עמו כלי זמר בחלילים, הנהוגה בבית תפלת הנוצרים... עם כלי מנגינות אחרים להנהיגם בבית התפלה” (215)—מה שפראנקל מכחיש על המקום. גם ספרו ערל, „כי כל מחוז חפצו להעמיד צלם בארון הקדש תמור ספר התורה, וכי הנהו בחוכרת עם כומרי ברית-הישנה (היינו הקתולים) במדינת אוסטריה, להפוך את לב היהודים לאמונת הנוצרים” (215). אפשר, שהדבה האחרונה מוצאה מהמסיון הבריטי, שגם הוא מלא תפקיד בענין, כאשר עוד נראה. אך „לא לבד לתושבי ירושלים, כ־ראש גם לקיק אמסטערדאם ולאגראן נשלחו אגרות שטנה להקהל ולעמד כאויב מול מפעל המוסד טרם הולדו ולשומו חרם בארץ” (13)*. המלחמה בחוץ נמשכה עוד גם אחרי הוסד המוסד ואחרי עזוב פראנקל את הארץ

מהן תפרו ורובן סגור-עפעפים. בחדר השני שכבה המורה סלוא קומתה על הרצפה ישנה „בין שש עלמות מסביב לה”. על המוסד הזה הופקדו עוד חמש מורות, שלא היו אז בבית. בחדר אחד נמצאו שבע מאות חבילות צמר-נפץ „למען יחפרום הידדים לתתם אחרי כן לעניים” (223). אם גם לא היו נוראות המצב, כאשר מתאר אותו פראנקל*), ששנאתו לבני-ירושלים קלקלה את השורה, ואשר בקש תמיד להכאיש את ריחם בעיני הרוטשילדים ומונטיפיורי, כאשר נבדר עוד — הנה בכל זאת עובדא אחת נכונה, הופעה שלאכוננו לא אכרו עקבותיה עד היום הזה — והיא, שהאבות היו שולחים את ילדיהם לבתי חנוך כאלה „רק בער מחיר” (242). פראנקל שמצא התנגדות ליסוד מוסדו, נותן טעם לעובדא, „שבתי חנוך אלה הניעו להוסד” מבלי שהקהל התנגד להם, — „ומה גם בעד עלמות, אשר כפי מראית עיני המזרחים תקודתן לבתי למוד מאומה וגם צאתן והראותן בקירות ביתן וחוצה מורה לעיני המזרחים” — מפני שרוטשילד ומונטיפיורי פזרו כסף (224). ואולם מלבד זה יש עוד שתי סבות: האחת משום שבנות אינן חייבות בתלמוד-תורה, וביחוד היו האשכנזים רגילים להתחכם בשווייך-רוח לחנוך הבנות ולא הקפידו עם המיסדים. והשנית, לא רק מפני פזור כסף המיסדים נאותו להם, כי אם משום יחסם ליהדות ולירושלים בכלל, שלא כיחס פראנקל, כאשר נבדר להלן.

יזכר נא לאחרונה עוד מוסד חנוכי אחד שהיה בזמן ההוא, והוא בית-חנוך למלאכה, שיסד אז ר’ אברהם הכהן ושעמד תחת פקודתו של ר’ ניימאן. במוסד זה למדו גם „תורה עם העתקה”. מספר התלמידים שבו היה אז שלשים נערים. ובהיות שהיו ספרדים ואשכנזים, נכללו בשני חדרים—כנראה מסכת שפת הלמוד. המורה היה „כמ”ר שיפפמאן מק”ק פראג”. לפי עדות פראנקל לא הצליח המוסד בראשיתו „מפני העצלות והרפיון הנראה חרשים לבקרים בעיר רבת האמונים”. אך הוא בעצמו מודה אחרי נסיעתו, ש„מקורב שבע, כי החל מוסד זה לפרה ולהתפאר במטעיו” (שם 221-222).

* מונטיפיורי במסור משה וירושלים, ספור מונטיפיורי עצמו על מסעו השביעי לאי (פ’ אלול תרל”ה) (נדפס ווארשא 1879), מספר אחרת לגמרי על התפתחות בחי-ספר של נערות בזמן ההוא (ענין שם עמ’ 58).

* בעצם ימי המלחמה „כתב אשכנזי מצדק סקרית וויען... אל הרב בקרית לאגראן בבקשו סאחו לשים חרם על המוסדה ממקובי” (242).

זה יהיה יסוד למוסד ת"ח; הם קוראים למוסד הזה "בית תלמוד-תורה" (339, 341, 347). אחרי שנשע פראנקל הם כותבים אליו לחקן וליסד בית-התלמוד של ש"ס של שני מלמדים, כל אחד עשרה תלמידים, בהיות שבכתות שונסו מלמדים רק תנ"ך, ומבקשים ממנו "רק שכל הכית ושכר התלמוד של שני מלמדים" (348). ואולם מצד שני היתה כאן גם פוליטיקה מצד הספרדים נגד האשכנזים, כאשר היטיב לראות זאת פראנקל עצמו. למרות מה שהיו הספרדים הרוב, למרות מה שכא-כח היהדות הרשמית, החכם באשי, היה מהם, למרות זה ראו כבר אז, שהאשכנזים אשר זה מקרוב באו, עוזים עליהם, וגם דוחקים מעט מעט את רגליהם--אם גם לא נסכים לחמונה שפראנקל מתאר בה את הרדיפות שהאשכנזים רודפים את הספרדים ואת הכוז שהם בזים להם (181). אחרי האספה המשותפת של אשכנזים וספרדים בדבר בית-הספר, לאחר שהספרדים נתנו קולם בעד, לעומת האשכנזים שהיו נגד, מתאר פראנקל, שבהחלטה זו "היה גם נצחון לספרדים על האשכנזים, הנוגשים אותם בלי חשך. ושתי הקהלות האלה ראו בן תמהו: הספרדים על עצמם בהכירם פתאום, כי המה הרוב וכי נקרא ררור למו מעול הלחץ אשר נתנו גרים שמכלו אותם זה ימים רבים על שכמם בארץ מולדתם. וככה השתוממו גם האשכנזים למצוא אומץ-דרור למפעל כזה את אשר לא האמינו עוד לראותו בין אחיהם הספרדים, רפויני הרוח" (203). וכאשר פחדו הספרדים "פן ימנעו מהם כסף התמיכה", אחרי אשר הוריעו האשכנזים "ללונדון לאלטונא ולאמסטערדאם" נגד בית-הספר, מהרו גם הם לכתוב למקומות אלה לברר את הדבר ולגלל מעליהם את האשמה (242).

יחס מפליא התייחסו לענין החסידים, שהיו צריכים, לכאורה, להיות מהמתנגדים ראשונה למוסד כזה. שני ימים אחרי בואו של פראנקל באו אליו פקידי עדת החסידים לקדם פניו, ובראשם כמ"ר ניסן באק, הוא בנו של ר' ישראל באק בעל בית-הדפוס הראשון של הישוב האחרון. הם הבטיחו לפראנקל "להיות ידם אתו במפעלו בראותם לענמת נפשם את מחסור בתי התלמוד בירושלם ואת מעמד החנוך כי ברע הנהו, וכי המוסדה הזאת רק לכרכה בקרב הארץ" (160). גם באספה המחלטת בדבר ביה"ס בבית החכם-באשי נתן ניסן באק את קולו בעד זרק בא-כח החסידים השני, מרדכי אהרן, היה נגד (202). כאשר הגיע תזכיר איציק דייטש הנזכר לעיל לירושלים, והקונסול (שאת תפקידו ככל הענין עוד נכאר

וחזר לוינא. איציק דייטש כתב תזכיר שלוח אל הקונסול האוסטרי בירושלים בדבר "בית-התלמוד שמעון מאצילי לעמק" (467), מיוסד על התלונות שהגיעו מירושלים. את המכתב הזה מסר למיניסטרוס החיצוני בוינא ואלה שלחוהו לציר אוסטריה בקושטא לשלחו לקונסול האוסטרי בירושלים וגם מהר להרפיסו ולהפיצו (שם 468). את יחס הקונסול וכל מה שנעשה בענין המוסד בחוגים הכללי יהודים בירושלים נראה הלאה.

עתה נשים פנינו אל היחס למוסד בין היהדות הירושלמית; אל היחס, שהתייחסו אליו העדות בכללן, וגם אנשים יחידים סגולה בעלי ערך היסטורי בפרט.

העדות, אשר הביעו דעתן ברור בענין המוסד, היו הספרדים מצד אחד והפרושים מצד שני. עדת החסידים מצד אחד ועדת אנשי הא"ר עמדו באמצע, אך מטעמים שונים. שנים היו הנימוקים, שהספרדים נאותו להסכים לפתיחת המוסד ולהשתתף בעבודתו. מצד אחד לא ידעו הספרדים כל-עיקר ממלחמת ההשכלה, אשר החלה בגרמניה ועברה לאוסטריה ואותותיה נכרו כבר אז גם ברוסיה. אם גם שלא מתוך הכרה וחשבון ברור, המשיכו הספרדים את מסורת תקופת-הספרד, הקופת-הזהב שלה, שבה היו תורה וחכמה, תפלה ושירה תואמות. כל אותה המלחמה, שקשר קרוב לזמן ההוא "חתם-סופר" באונגריה, לא הבינו ולא ידעו מה היא. כרכמריסטיקה מצוינה בהבדל בין יחס הספרדים ליחס האשכנזים בנידון דיון נותן לנו הרב ר' ישעיה בארדאקי בדבריו שדכר אל פראנקל באספה שנאספה בענין בית-הספר: "בתי החנוך אשר יוסדו כס דבר מבלעדי התלמוד, אם גם איננו כנגד לחוקי האמונה, הנמו בכל זאת כמעט תמיד הסבה למרד באחרית הימים מול הדת ולהמירו, כראותנו מופתים נאמנים כאלה בארצות איראפע. לא אחי ילדי המזרח היושבים פה, אבל אתה ידעת את משה מדעסמזיא, ורוחו היא מדברת מתוך מחברתך "קול מבשר" (201-202). גם מן הפסקוילים הפונים אל הספרדים יש לראות את התמיכות שבה התייחסו הספרדים אל ההשכלה (208-209). ובכלל התפעלו הספרדים, כדרכם, שאיש חכם ומשכיל מאירופה בא אליהם. הנה למשל קסה כל הערה בעלות פראנקל לתורה, כמנהג אשר יעשו רק לרב (170). וככה אומר לו החכם באשי הרב חנ"א בתום לב: "בעינינו ילדי הספרדים טובה ונכוחה מוסדתך בידענו נאמנה, כי איננה מול דתי האמונה" (170). רבני הספרדים קוו, כי מוסד

הלאה), פנה לעדות לשמוע דעתן בענין, ענו רבני ופקירי עדת החסידים האשכנזים" כמו "ראש הרבנים לעדת הספרדים ובית דינו", "כי לא נמצא אף שמץ חדשות הנוגעות אל האמונה בתכנית המוסד הזה" (471). על תעודה אחת המעידה ש"דוקטור, פראנקל לא דבר ולא עשה פה שום חרוש באמונה ולא בתפלה כלל וכ"ל" חתום "ניסן כאק ס"ט רב ופקיר לקהל החסידים אשכנזים". ובנוף המכתב מכנה "החתום מטה את עצמו "מנהיג כולל חסידים אשכנזים" (475). ואולם מענין הדבר, שבשעה שפראנקל טונה את העדות שמצא בירושלים, אין זכר לעדת חסידים סתם ואין ר' ניסן באק נמנה כפקיד או כרב של איזו עדה שהיא (176—179). מצד אחר שומעים אנו את ר' ניסן כאק, בשעה שהוא מבטיח לעזור לפראנקל בענין המוסד, מבקשו לעזור לחסידים לאסוף כסף לבנין בית-התפלה (תוא בית-התפלה של ניסן כאק, שעמד כצד לביהכ"נ שבחורבת ר' יהודה החסיד מצד החסידים לצד הפרושים). ובאותו מעמד התאוננו, שהפקיר בווען "שולח את כל מכסת הכסף הנקבץ באוסטריה רק לעדת הפרושים העומדים תחת צל רוסיה בתתו מגרעת לכל ילדי אוסטריה מהאציל גם להם מהברכה. גם הקונסול קים לו אחרי כן את דבריהם" (160). דברי הקונסול הם: "כי יחולק כסף הנדבה השלוח מתושבי אוסטריה רק בעד אחיהם ילדי ארצם בארץ הקדושה לעדת הפרושים אשר אינם עבדי, כי אם חוסי צל הממשלה הלוז (אוסטריה)" (176). נראה, איפוא, כי כולל חסידים זה הוא רק נפרד מהפרושים, שאליהם נלווה עד הנה, ושהשתמש בהזדמנות זו למצוא בפראנקל כח עוזר להם בחוץ-לארץ. בענין בית-הספר עצמו לא התערבו כלל, והיתה דעתם נוחה הימנו ממש כדעת הפרושים. ואולם הפוליטיקה דרשה מהם להתיחס כאשר התיחסו. ביחוד התעסק בזה ר' ניסן באק. גם כאשר הכריזו את האיסור על בית-הספר בבתי-הכנסת השונים, לא נתן ר' ניסן באק להכריז בבית-הכנסת ש"ל (247). את המכתב, שבו מבקשים החסידים האלה מאת פראנקל להיות להם לפה כחוק-לארץ בדבר עניניהם בירושלים ואת קול-הקורא שלהם ליהודי חוץ-לארץ, ספח פראנקל לספרו "ירושלמיה" (47—346; 349—51). בקול-הקורא מובלטת פטרויטיותם האוסטרית לעומת הפרושים, ואולם אין זה ענין לכאן. ככל-אופן בעד בית-הספר לא נלחמו ולא הזכירו אותו, עד אשר לא נדרשו, וגם במכתב באק הנזכר לעיל סתומים הדברים יותר משהם מפורשים.

ראוי לצין יחס עדת הא"ד- (האללאנד, דייטשלאנד) למוסד החדש, הן מפאת העדה בכללה והן מפאת אישים אחרים העומדים בראשה. בנוגע לעדה זו אומר פראנקל: "רשמי התייחסותה לאשכנז לא נכרו בה בלבשם בנדי ארצות המזרח (תיינו הספרדים) או פולוניה ופאליהם ארוכות, ובפעמי הפרושים, אשר כמו יתחתנו, ידרכו בכל מנהגיהם" (178). ואכן העדה בכללה, אם גם בקריתו פקיריהם תיכף אחרי בואו (156), עמדה לצד הפרושים בענין האיסור. אמרי מרד וקשות דברו אנשי הרב יהוסף שווארץ ג"י אתו עלי נתנו את קולו באסיפה (שהיתה בבית החכם-באשי) בעד בית-הספר, וכאשר בקש מאתם להביע את דעתם-בכתב לא היה גם אחד בינינו אשר נתן את קולו בעדו" (214). פראנקל אמנם מודיע, כי "המוסד הוכן כחפץ ראש הרבנים... וקהלת החסידים האשכנזים ועדת אשכנזי האללאנד" (471), וכי "ראש הרבנים לעדת הספרדים ובית דינו רבני ופקירי עדת החסידים אשכנזים עם רבני ופקירי עדת האשכנזים ילדי האללאנד גזרו אומר כי לא נמצא אף שמץ חדשות הנוגעות אל האמונה בתכנית המוסד" (שם למטה) וכן מצרף הוא את דעת עדת האללאנד לדעת הספרדים והחסידים בנוגע לדעתם עליו (שם 472), הנהו בונה בודאי על יחסו של ר' יהוסף שווארץ למוסד ולשלית. השלית השני מעדת הא"ד באספה הגומרת ומחלטת בבית החכם-באשי, משה זאקס, השתמש. "האיש משה זאקס, אשר ידענוהו בשם כמקנא בעד החנוך וכדוכר שטנה על חשכת רוח הרבנים, התרחק עתה במרם נתנו הנאמפים איש איש את משפטו" (202). במקום אחר הננו קוראים, כי כאשר נגמרה התכנית והוגשה לפני החכם-באשי לחתום עליה, באו לפניו יחד עם פקיד עדת וורשא ונגיד הפרושים גם יהודה לייב גולדשמיד, זה "הרב יהודה לייב גולדשמיד" הנזכר (178) כפקיד אנשי הא"ד יחד עם הרב יהוסף שווארץ, "ופקירם מקודם כמ"ד יוחנן צבי מארקוס". "להפציר בו בלי חשך לחזר בו מהחלטתו אשר החליט באספה בעד המפעל" (215). פראנקל מוסר, כי החכם באשי אמר לו, וזה בנוכחות ד"ר ניימן (216), כי על שאלתו אותם להגיד לו באמונת לבם, אם ימצאו את יסוד בית-הספר לפי התכנית הנמסרת, מנגד להוקי הדת. "ענוהו כי לא ימצאו כזאת; אכן חשבו כי תחדל משלחת הכסף מאסטריה על דבר מוסד בית-החנוך הלוז" (215). אך משיחה אחרת בין פראנקל ובין ר' יוחנן צבי מארקוס, הוא ר' הירש

בגדי ארצות הסוּרָה (178), בשעה שגולדשמיד ומאָרקוס לבשו כיהודי פולנייה. בעיקר הדבר לא היה יכול ר' יהוסף שווארץ להיות נגר מוסר חנוכי. ואמנם הוא עצמו הביע גלוי את דעתו כלי חת בעד מוסר החנוך הזה. את "קול הקורא" בשפת עבר, שבו פנה פראנקל אל הרבנים חיבק אחרי בואו, הכין כנראה אצל ר' יהוסף שווארץ ובידיעתו (171). גם באספה המחלמת בביתו של החכם באשי, שבה השתתף ר' יהוסף שווארץ כבא"כח הא"ד (200) היה הוא היחיד, מלבד ר' ניסן באק, מהאשכנזים, שנתן קולו בעד המוסר (202), ולא חת מפני אנשי עדתו, אשר דברו אתו קשות משום זה, כנזכר לעיל (214). אחרי אשר עזבו כל הרבנים האשכנזים את האסיפה הנזכרת, במחאה על הסכמת הספרדים למוסר, נשאר הוא (יחד עם ר' ניסן באק) שמה והשתתף בהמשך האסיפה (203). את האיסור שהכריזו על בית־הספר לא נתן להכריז בבית־הכנסת שלו (247). גם מכתבו בעת גכית העדות של הקונסול האוסטרי בירושלים עפ"י דרישת איציק דייטש, הוא כותב לא כשם עדתו כי אם בשמו, אסגם ברכים כדורים כנוגע למוסר ולמיסד: "אמת נתנה להאמר ולהכתב, שהרבנים הנאמרים למעלה על ד"ר פראנקל (היינו בהתאשמה) שלא דבר מאומה מהתחדשות שהם כנגד תורתנו הקדושה, וכל שכן שלא נעשה בבית־לימוד אשר יסר פה דבר אשר לא כדת משה ויהודי, ולראיה באתי ג"כ אל התתום, שליחי תשרי תרמ"ז, הקפן יהוסף שווארץ" (475). ואולם למרות כל זה לא רצה לקבל את החשנתה על המוסר, כאשר בקש פראנקל. הוא לא רצה לפרוש מצבור עדתו. אחרי אשר בקשם לתת קולם בעד או נגד בכתב והביעו כולם פה אחד דעתם נגד, "מאן גם הרב שווארץ, אשר ידעתיהו כשם כי איש תבונות וחכם לבב הנהו, סקח את משמר הפקודה על המוסר" (214). את דעתו של פראנקל על ר' יהוסף שווארץ הננו שומעים גם בדבריו, שכמעדי שני הרופאים (פרענקל פקיד מונטיפיורי וניימאן פקיד רוטשילד) והרב יהוסף שווארץ, אין בירושלים איש יודע בחכמת הטבע, בגיאוגרפיה ובהיסטוריה, תולדות העמים וחולדות ישראל (240).

חידה הוא דבר יחס עדת וורשא אל המוסר החדש. ע שאולות הקונסול, אחרי דרישת איצק דייטש הנזכרת, נאמר אז בספרו של פראנקל, כי "רבני ופקירי קהלת ירושלים (היינו הספרדים) ופקירי עדת וורשא ענו: "כי לא מצאו אף

מאָרקוס¹), מקבלים הננו רשם אחר קל־דבר ר' הירש מאָרקוס, שהיה תלמידו של חתם־סופר ספרעשבורג וידע את כל התפוכות המתקנים מסביבתו הקרובה. כדאים הם אותם שני העמודים (205-206), שבהם נמסרת השיחה, להקרא. כאן נצטמצם ונסמרה בקצור: ר' הירש מאָרקוס יליד אונגריה הסדכר גרמנית מבקר את פראנקל "לחלות פניו לבלתי עזוב כמדת רוח את העיר, כי אף אם נמצאו רבים רעי המעש, בכל זאת גם תמימים וטובים בעיר הקדושה". על שאלת פראנקל, מה עול מצאו במוסר החנוך, הוא עונה, "כי אף אם עתה חף מעולה הנהו, בכל זאת יוכל להבשיל בימים הבאים אשכולות מרורות וענבי לענה" ועוד: "אין לעבוד לשני אדונים. מדע התבל יסנע את הרוח מהנהגות במדע הקודש. אין ללמוד פה חדשות, רק הנושן יעמוד נצב פה על איתנו הראשון עדי בוא משיח אלהי יעקב". על הערת פראנקל, שחכמי התלמוד עסקו במדע, שלענין חתם־סופר מורו נוסד בית חנוך לבנות, לא ענה ר' הירש. הוא מתנגד לשפה הערבית (205). על הוכחת פראנקל כי זאת היא שפת הארץ, ממש כמו גרמנית בגרמניה, איננו עונה, וכשפראנקל דוחק, הוא מוסיף "קצר כחנו פה בארצות החום מללמד ביגיעת בשרים עוד מאומה מבלעדי התורה". פראנקל מדבר על העצלות בארץ, ומביא ראיה לדבר: "הנה זה ימים אחדים ברח עוד נער אחד מבית חנוך המלאכה, שיסר ר' אברהם הכהן". הירש עונה: "עלי חיותו חלוש כח". ועל בקשת ר' הירש להביאו בקשר עם סוחר עצים במדינת, כי הוא חפץ ליסד מסחר־עץ בארץ, עונה פראנקל בעקיצה: "אין לעבוד לשני אדונים..." הוא רק איש המדע... וגם שהוא "חלוש הכח מללמוד מבלעדי המדע עוד דבר אחד"... והשיחה חותמת בדברי ר' הירש לפני לכתו: "הנך רואה בעיניך, כי חרה אפך עלינו, וככה תכתוב עלינו, כי כבר הוגר עליך כי מליץ גדול הנך, ובכל־זאת טובים ותמימים בירושלים".

להערכה מיוחדת ראויה מפאת אישיותו עמדתו של הרב יהוסף שווארץ, בעל סתבר ספר חקירת הארץ "תבואות־הארץ". ר' יהוסף שווארץ היה יהודי גרמני בעל השכלה מערבית רחבה, והוא שייך לאלה מהגרמנים שכעדות פראנקל לבשו

(1) הוא ר' יוחנן צבי ב"ר מרדכי שלאנק אבי משפחת שלאנק הגדולה בירושלים ואחד ממסדי וגבאי התלמוד־תורה עץ־חיים (קונטרס קורות חצו ר"י החסיד לריים מוקאצינסקי נ"י, הדפסה מיוחדת מלוח איי תרס"ד עמ' 18).

הדבה, שהתושבים היהודים התנגדו למוסד החנוך בנימוק שבשעת חגיגת חנוכה הבית נשמעו מכל המוזמנים (2) רק שביעת רצון ורחשי חודה, ואזנו לא שמעה שם. שמץ דבר, הנוגע לשמיעה כזאת ועד היום הזה בשלוח העם את ילדיו בששון לכב אל בית התלמוד ההוא, נגלתה (השמיעה) כבדויה טרוע לכב ובנויה על קו תחו וכהו, ועל החתום "איסמעאלי כמאל פחה".

שלא ברצון הביט כנראה על הענין הזה קונסול בריטניה, אשר ראה בזה התגברות ההשפעה האוסטרית בארץ, וגם פקיד המיסיון אשר פחדו, שעם התגברות ההשכלה תחלש פעולתם, וגם מתוך נימוק בריטי-לאומי. נימוק אחד, שנותן פראנקל בווכוח נגד איציק דייטש, הוא: "אם חנוך זה יותר טוב או "החנוך אשר שלשים וחשע נערי ישראל סרים למשמעתו בבית-ספר המיסיון לחברת בריטניה" (473). פראנקל אמנם בא ביהסים גם עם הקונסול הבריטי וגם עם חברי-המיסיון (189-188) וגם בקר אותם. מפי מזכירי המסיון הוא שומע את השתוממותו על היהודים המתנגדים לבית-חנוך הנוסד מאשה יהודית, הניתן ביד מורים יהודים שומרי דת ועוסד תחת השגחת מורים, בשעה שגם החסידים שולחים ילדיהם לבית-ספר המסיון ללמוד יסודי המדע ולשונות זרות (שם 189). ואולם היטב חרה למיסיון על הוסד בתי-ספר ובתי חולים יהודים (193). הדבה שפראנקל הוא מסיור קתולי (215) יצאה, כנראה, מתוך חוגי המיסיון הבריטי. המצב הגיע גם לידי התנגשות בין הקונסול הבריטי זכין הקונסול האוסטרי. איש אחד הגיד לפראנקל, שאין להרחיק את הרעיון, כי יד המסיון היא בזה עם יהודי רוסיה ופולניה בהתנגדותם למוסד החנוך החדש. אך הקונסול הבריטי הבטיח לדבר משפטים את האנשים הצוררים, אם יודיע לו קונסול אוסטריה את שמותם (194). בכל אופן בחגיגת חנוכה-הבית הופיע גם הקונסול הבריטי ומתורגמן (256).

את התפקיד הראשי בענין תופס הקונסול האוסטרי, הרון פיאצצימאנו, המעונין במוסד כפראנקל עצמו, והמבקש לפרוש את רשת השפעתו על כל עניני היהודים בירושלים. הקונסול האוסטרי היה "איש אשר בהשקט ובנחת ובכחחת חוקת-היד כל מעשהו" (158) וראה את עצמו קרוא להשפיע על תושבי ארצות המזרח. הוא ראה במוסד הזה אמצעי להשפעת אוסטריה ונתמסר לו. ואולם הוא בקש לכוון כח יהודי אוסטרי חזק, שהשפעתו תהיה נכרת על כל היהדות הירושלמית. ערת

שמץ על וען אשר חטא בשקידת המיסר האדון ר"ר ל. א. פראנקל באורח האמונה, הנודעת למו גם לא בציורי התמונות מכתבי הקדש ומתכנת הטבע, הנמצאים בבית החנוך. גם הלימוד בלשונות נכריות איננו מוזר למו" (472). לעומת זה רואים הננו מקטעים אחרים ממש ההפך. גם אם נאמר, ששמש בית התפלה אשר לעדת ווארשא קרא על דעת עצמו ברחובות — מה שקשה לחשוב — "להתאסף בהמון רב אל התפלה אצל כותל המערבי להעביר את רוע הגזירה" (207), הנה מוצאים אנחנו את פקידו עדת וורשא, המזכיר גם בפראנקל כמו אלה (278), את ר' יהודה אליהו דייכעס ואת ר' מרדכי מאיר ראבינזון, מביעים דעתם נגד ביה"ס באספה בבית החכם באשי (202). ר' יהודה אליהו דייכעס פקיד עדת ווארשא היה בין הבאים להשפיע על החכם-באשי, שלא יחתום על התכנית שהוכנה (275). אפשר שאלה שענו למוכת פראנקל חיו בני עדת ווארשא נתינים אוסטרים, כי לפי הודעת פראנקל היו קצת בני ווארשא נתינים אוסטריים (178), ואפשר שהקונסול האוסטרי אצץ לכך.

ובטרם נעבור לדבר על דבר יחס עדת הפרושים ועצם המלחמה נגד המוסד החדש, נשים עוד לב אל יחס ירושלים לא-היהודית לכל הענין הזה. כי כל ירושלים כולה, החל בפחה ובקונסול האוסטרי וכלה בשאר הקונסולים, ואף גם המסיון, מלאו איזה תפקיד בענין הזה.

הפחה התורכי בזמן ההוא היה, כפ דות פראנקל, איש אשר "רוחו נאמנה ונפשו דבקה ביתר עוז בממלכת אוסטריה" (168) ועל-פי ההמלצה אשר הביא לו פראנקל, הבטיחו להיות לו לעוז (167). ואולם עזרתו היתה דיה בזה שנתן לקונסול האוסטרי לעשות בענין ככל העולה על רוחו. הוא בעצמו נשאר שוה-דמות לכל הענין. כשאמר הקונסול אחדים מהמתנגדים לפראנקל, נאמר גם נתין תורכי, ואתו יחד עוד שני אנשים בבית-האסורים התורכי (248). בשעת חגיגת חנוך בית-הספר הופיע גם הפחה כראש הקרואים כאורח (256). כי החגיגה היתה אוסטרית לאומית, והפחה לא נע ולא זע. קבל את התפלה שחברו גם לכבוד השולטאן ושנקראה בסוף, מבלי להביע מה שהוא (254). בשעת הפרד פראנקל ממנו לפני עזבו את ירושלים ומסר לו מתנה והוכיר את בית-הספר (336), לא אבר הפחה בענין זה אפילו מלה אחת. רק כאשר עזר איציק דייטש את השאלה, הופיע גם מכתב בהתפחה אל פראנקל להסיר מעליו את האשמה. הוא מבחיש את

הפרושים לא היתה לו רצון. הוא חפץ שהכסף הנשלח לארץ-ישראל יחולק רק לאוסטרים (172; 172). הוא גם רצה להיות בעצמו "הממונה" על כולל אוסטריה. הוא מספר, כי הרבנים מוועד ומאיוונשטארט שולחים כסף ביד הקונסול אך בעד עדת ילידי אוסטריה (176). יש רגלים לדבר, שכל הכולל האוסטרי של ר' ניסן באק קם ויהי במאמר הקונסול. בתלונתו מכחיש איציק דייטש מציאות ערה כזו: "הוא אומר: 'לא נמצאה בירושלים ערה נפרדת העומדת בקהילה לבדה מילידי אוסטריה', ילידי אוסטריה נחלקו בין כל הקהילות על פני כולם, והמשפט לכל פקירי הקהילות הספרדים כמו האשכנזים לשום פקורת משמעתם גם על ילידי אוסטריה" (469). במקומות אחרים אנחנו שומעים את הקונסול האוסטרי מדבר מתוך גרונו של פראנקל. במקום אחר הוא מהלל את חלוקת הכסף הנשלח ע"י הקונסול מגאליציען ומרבני וויען ואיוונשטארט, ואת הסדר היפה שהוא נהג, ומיעץ לכל השולחים כסף לשלחו רק על-ידי הקונסול האוסטרי (268-269). במקום שני באה הצעה מפורשת למנות את הקונסול האוסטרי לממונה על כל עניני היהודים בירושלים. "היהודים לא יכופו את ראשם... רק תחת חוקף ועצמת ממשלה. אך בממשלת בריטניה אין כטחה למו על שיקדת חברת החמרה כמשלחתה. צרפת וספרד הנמו רק מאשרי ברית נוצרית הישנה (לאמר נתיניהם רק נוצרים), ורק מעט מזער מתושבי עיר הקדש הנמו מרי משמעת פרוסיה". "והנה זה נשארה רק ממשלת אוסטריה אשר השלישית מתושבי ירושלים הנמו עבדיה וחוסי תחת צלה, להקרא לעזרת ר' בגבורי תושיה לחשוף זרוע עזרה להועיל ולהטיב את מעמדם (273-274). גם ההאשמה, שהיהודים האשכנזים רוצים להשמיד את היהודים הישמעאליים (הספרדים) "כאשר בקשה רוסיה לכלות את ממלכת הישמעאליים", ומשפט כמו "לא יאומן כי יסופר להצאר כי עבדיו מקדם הנמו בלי משכורת צבאות עזרו בארצות המורח" — פוליטיקה אוסטריה מדברת מתוכם (181). גם במקום אחר (204) מדבר ברוח זו דברים אשר לשמעם תסמר שערך בשרנו. המלחמה הקשה שהקונסול נלחם בפרושים מעוררת מחשבה שהיתה כלבו שנאה כבושה לראשם ודבם הרב ישעיה בארדאק, שהיה יליד פינמק (תולדות חכמי ירושלים III, פרומקין העלת רבצין עמ' 227) ושהיה לפני זה "גם סמלא מקום הקונסול האוסטרי", אשר השיג ע"י השתדלות ראש העדה היהודית בעיר ווין אצל הממשלה האוסטרית" ("זכרונות

לבן-ירושלים" דר' יהושע ילין עמ' 9). רק ככה תכלט שנאת הקונסול ל"ילידי רוסיה", לעדת הפרושים, שאינם "כי אם חוסי תחת צל הממשלה האוסטרית" (176) ובמקומות המובאים לעיל). על כל פנים מורגשת מלחמה נמשכה בין הקונסול ובין הקהילה הלווה במשך כל זמן מלחמת ביה"ם. הקונסול רואה במוסד החדש מבצר אוסטרי בארץ-ישראל. בזמן חניגת בית-הספר, המקושט בפנים בדגלים אוסטרים וחמונת קיסר אוסטריה (255), עומד הקונסול ליסין פראנקל "כצאתו לקדם את פני הקרואים" (256). בנאומו מדגיש פראנקל, שמלך ירושלים פורש את כנפי חסותו על המוסד הזה" (257). הדגלים הלבנים והאדומים, המקשטים את הבית מחוץ, יכולים להחשב לדגלים תורכים (255), ואולם בנאום פראנקל הננו שומעים: "הנה זה כשש מאות שנה כעת נוסד פה גם הלבן ואדום מאת שר הצבאות לאופולד המספואר לתהילה המתנוסס בממשלת אוסטריה כיפה-נוף בעת נאכד פה זכרו מן הארץ"... (257). אחרי נמר הנאום שרו את ההימנון האוסטרי בתרגומו העברי של לטרים—"ותהי ער להפליא לאוזן המקשיבים לשמע תחשת זמרה הנובעת ממקור אהבת עמי אוסטריה הרחוקים על אדמת עיר הקדושה הנושנת בחרוץ שפת נעים וזמירות ישראל" (257). כשהתחילה התעמולה נגד בית-הספר שלח הקונסול דברים קשים לפקידים, שבהם הוא מוכיחם על חרור השמנה והעושק נגד המוסד ונגד פראנקל ושם אותם לאחראים "בעד כל חרור ותגרת שטנה מול המוסד ובעד כל מורת רוח וכלימה מול האיש הבא לכוננו ומירם יבקשנה". "הנני להעניש את כל טהרת שטנה מול המוסד העומד תחת חסות מלך אוסטריה יר"ה כפי חק המשפט הקשה" (207-208). הפקיד אשר אליו נשלחו שני מכתבים לפי עדות פראנקל (469) ולפי התאוננות איציק דייטש, היה הרב בארדאק. אם אמנם כתוב היה באחד המכתבים: "גם יבוקש מאתו (מהרב בארדאק) להטות את לב בעלי עדתו למלא את מחשבת וחפץ הרופא פראנקל בכלל אות נפשו" (469), או לא היה כתוב כך, בדברי פראנקל, אין לדעת. בכל אופן, כאשר הוכרז האיסור בבתי-הכנסיות "אז חרה אף הקונסול האוסטרי בשמעו את דבר המעש הלווה אשר חשכו כנאצה ולעג המתפרץ לעיני השמש מול כבודו. ובקראו את הפקידים להוכיחם בפניהם ענו ואמרו, כי מבלי יכולת בידם להניא ולהפריע את האסיפה, התרחקו לעמוד מנגד. והנהו בידו וכנפשו יעשה לשום עונש על אלה, אשר הסבו את רעש ההמון

בשנת תקע"ב (179) ורובם עלו רק בשנת תקצ"ח מצפת, ששם ישבו לפני הרעש. כולם היו ילידי רוסיה; הממשלה הרוסית הסירה מעליהם חסותה כאשר קראה להם לשוב לרוסיה ולא שבו. קצתם נעשו לבני-חסות בריטניה ורובם לבני-חסות אוסטריה (176). כבר הזכרנו לעיל, שהרב ישעיה בארדאקי, שהיה רב הקדה, היה גם ממלא מקום הקונסול האוסטרי. למרות מה שהיתה עדה ו צעירה ומעטה באוכלוסין, היתה היותר מסודרת ויודעת את אשר לפני. כבר אז בנו להם בית-כנסת לתלפיות, הוא בית-הכנסת שבחורבת ר' יהודה החסיד ואף גם קבלו רשיון מקושטא לכונן "בית-תלמוד" (180). תלמוד-תורה בעל שתי-כתות היה להם כבר אז (עיין לעיל), היתה להם גם קופת-חסכון—"אוסף כספים הטמון אתם לחשכו לעת צר" (180). ידיעת התלמוד נפוצה ביניהם (180) "ידיעת התב"ה הם יודעים מפאת הנסיון שהביאו אתם מתוך-לארץ (240). רק הנולדים בארץ חסרים את ידיעת התב"ה". אנחנו מוצאים אותם חותרים אף המטרה לפרוק מהם את עול הספרדים ומכילים אותם בטול גמור (181). כאשר הספרדים, שכיום היו מקום הקברות, היו מפרזים בדרישתם מהאשכנזים בעד מקום הקבר, קנו הפרושים להם בשנת תרי"ב מקום קברות לבדם (181-182). הם בקשו לסדר להם גם שחיטה לחוד (182). את השפעתם על התכב"אשי רואים אנו לא פעם. הם מאימים על התכב"אשי עצמו לשימו ב"חרם", אם יסכים לבית-הספר (170). (עיין גם 215) "והוא מפחד מפני צרת הפרידה העומדת כעת לדאבון נפשו כגדר מבדיל בין הספרדים לאשכנזים" (181). הפרושים הם היו השאורן של האשכנזים והשפעתם רבה ביתוד משום שחסידי חב"ד (177) וגם אנשי האי"ד ילכו "בפעמי הפרושים" אשר בהם יתחתנו וידרכו בכל מנהגיהם, גם חלק מילידי ווארשא גמנו על הפרושים. (178). כמובן, שהפרושים הם אנשי תרמון של פראנקל, ולמרות העובדות האלה, הלכותות אך ורק מספרו, המראים את רוס ערכם על הספרדים כעת החיה (השוה למעלה), לפי מה שהם מתוארים אצלו, בכל-זאת הוא מציינים בצבעים שתורים: "הקדה" הזאת נפלה כרחב וגאון מכל בעלי ברית אמונתה ונקראו בשם פאריוזער". (176). גם מראיהם התיצוני משמש לו חץ לעג (181). רוב המומרים הם, לדעתו, מהפרושים (176), אף על-פי שבשעלים הבאים, אין הוא יכול להוכיח כמו שהוא מבטח (176) שרוב המומרים הם פרושים, אלא שהם

ה"זה" (247-248). הקונסול יודע, כי הם מכחשים לו "והוא מתנכר להיות כמחריש ולחשות מול הפקידים" ואומר חמשה אנשים "וביניהם את התוקע בשופר" ושם שנים בבית האסורים הפרטי שלו ושלשה בבית-הכלא המזוהם התורכי, בהיות שאחד היה נתין תורכי (248). הפקיד (בארדאקי?) בקש מהקונסול לשחררם אך הוא השיב פניו ריקם (שם). ורק על פי בקשת הרבנים בארדאקי הורכין וסלנט על-ידי תורגמן הקונסול מר הויזדארף מפראנקל, להמליץ בעדם לפני הקונסול, שוחררו האנשים (שם). את התמסרות העם על מעשה הקונסול הגנו שומעים בכתב-פלסתר שונים, שהודבקו על הכתלים. באחד מהם נאמר בסוף: "הקונסול יכול ליסר אבל לא להתיר השמתא". באחר נאמר: "אל תדמה בנפשך, כי תיסר את היהודים בכתב-האסורים יתרפו מעיקרי אמונתם... ובית האסורים את חרמך לא יתיר לך" (209). מעשהו האחרון של הקונסול בענין זה הוא הדרישה ותחקירה בנוגע לבית-הספר אחרי תביעת איציק דייטש בתזכירו אל ממשלת אוסטריה (471). ובוה הראה אמנם חריצות רבה לאסוף תעודות מהפחה בירושלים, כמו שהזכרנו, ועד התכב"אשי והספרדים ובית הדין הספרדי, מר' ניסן באק, ומארם פרטי, אמנם הגון, מר' נחמן כץ-קורוניל (עיין תולדות חכמי ירושלים פרומקין-רבלין III עמ' 271), זה שהיה מכירו של פראנקל עוד מקרית וויען ושעור פראנקל למצוא דירה לבית-הספר (217) ומהרב יהוסף שווארץ (473-475). הקונסול מעמיד פנים כחוקר נייטראלי, ואולם מי ששם לב לכל מהלך הענין, אינו זקוק עוד לביאורים. הקונסול מזכיר בתשובתו גם תשובת רבני ווארשא ופקירי עדת גאליציה ואנשי האלאנג בצורה סתומה, גבית ערות בעל-פה (472), כדי לטשטש את הענין, ואולם תעודה מפורשת מהם איננו מכיא. ורוב העדות היו בדעה אחת עם הפרושים כאשר נראה בפרק הבא.

ד.

המלחמה היתה בעיקרה בין עדת הפרושים ובין פראנקל והקונסול. הרכה כבר נאמר בענין זה בפרקים הקודמים. כאן הגנו להוסיף את החסר ולתת תמונה שלמה מכל מהלך הענינים. ואולם מן הראוי להתכונן אל עדת הפרושים בכלל, אל מצבם החומרי, הרוחני והמדיני. וגם לענין זה נותן לנו פראנקל בעצמו די חומר, שעל-פיו אפשר לצייר תמונה שלמה.

הקדה הזאת מנתה בשנת תרמ"ז 850 נפש וקראו כלם לעצמם תלמידי הגאון מוויילנא. עשרים מהם באו לירושלים

הכתל המערבי בתפילת ליל שבת. הוא נגש אליו ובקול זועף אמר: „הנך בא להחל חרשות. כל עוד ירושלים בתורבנה לא יבנה פה דבר”. „אין נפשנו אל בתי התלמוד הנקובים בשם שקאלים—די והותר לנו בתורה”; „ביננו יעמוד כל דבר איתן על מכונו הנושן, עדי בוא המשיח” (164). על דברי פראנקל אליו: „אתה אינך אלא יחיד ואני רוצה לשמוע דעת הרבים”, ענהו החון: „כעת סחר תשמע דעות כולם” (266). ואמנם כאשר הלך ממחרת לבקר את ראשי קהלות האשכנזים, קבלוהו אמנם כולם בכבוד, ואולם כמו שהרגיש הסתירו בלכם את אי-שביעת רצונם. באותו יום „עכבו בשלשה בתי כנסיות קטנים את קריאת התורה, „להועץ מה לעשות לעמוד מול רעת בית-הספר”. „קול-המבשר” ששלחו לכל הרכבים נתנו ביאורים שונים (אם מתוך סומה ואם מתוך קוצר הבנה, דעת פראנקל). וכאשר בקר פראנקל את החכם-באשי לפנות ערב, ספר האחרון כי באו אליו אנשים ודברו אתו קשות ותרפות, וכשהקירם על חוסר הנימוס ענוהו, כי „בעת לעשות לתורה, הנמצאת בסכנה, אין חולקין כבוד רב”. הם איימו על החכם באשי לשימו בחרם. החכם-באשי הבטיח שוב את פראנקל לעמוד לימינו ולהחרים את המחרמים, והוסיף כי בעיני הספרדים טוב המוסר שהוא אומר ליסר, כי איננו נגד הרת. החכם-באשי העיר לו, כי את האשכנזים עורר איש מוינא למלחמה (170). פראנקל בקש את החכם-באשי לקרוא למחר, ביום הראשון, אספת-הרכבים אל בית ועד העדה למען יבאר להם את הענין והבטיח לשמוע לכל אשר יחליטו. החכם-באשי אמר לפראנקל, שיזמין הוא בעצמו לאספה, „כי יוכלו להתאסף גם בלעדיו”, והבטיחו לבוא אחריו ולמלאות את דבריו. פראנקל הכין, כי הוא רוצה להשתטט והפציר בו שיקרא הוא לאספה, עד שנאות סוף-סוף לקרוא בשמו, בשם החכם-באשי, אספה לבית ועדו. (171). עוד באותו ערב הכין קול-קורא בעברית ונשלח אל רבנים אחרים בידי שמי העדה. אך ביום המחרת קבל מכתב מהחכם-באשי לדחות את האסיפה ליום מחר או ליום השלישי, כי החכמים עייפים מהלמוד... פראנקל פתר שמה התחרט החכם-באשי מכל הענין ומהר ללכת אליו. גם באותו יום היו אצל החכם-באשי אנשים והוכיחוהו על תתו יד לדבר. ספרו לו דברים קשים על המיסרת ומשפחתה. הוא פחד, שלא יגרל על-ידי-זה הפירוד בין האשכנזים והספרדים, החולך ונדול גם בלי זה. האשכנזים החליטו לחבר תזכיר נגד

אשכנזים (188-195, 196). גם זכות למוד התלמוד נהפך להם לזדון. חסידי וואהלין עולים בטוהר מוסרם על הפרושים. „ההגיון בתלמוד אינו ראש מטרותם” (127). האשכנזים הם „יהירי רהב ושוקקי השתרר כעבר המתפרץ לברוח מארזינו, כי ימלוד” (היינו אחרי הסבל שסבלו ברוסיה). „המה, ועל פני כולם הפרושים לא יכלו שאת, להיות נחלשים ונכנעים מול הספרדים” (204). אהבת הספרדים, שקמדו לימינו בריבו עם הפרושים, שנאת הקונסול להם והתנגדותם לבית-הספר שיסד—קלקלו קצת את השורה במשפט פראנקל עליהם. ואולם למרות כל זאת מתגבר לעתים היושר שכנפשו להארס אתרת, כגון תאוד בארדאקי 201, ודבריו עליו אחרי בקרו אותו למרות שכאסיפה היה נגדו: „אף כי היה האיש הזה כאחד הלוחמים מול מפעלי, בכל זאת שסחתי לראות, כי ידע להפליא בין המעש לעושהו וכי נכבדו בעיני חוקי תהליכות החברה ואורח הארץ” (204).

ה.

אחרי כל הבאורים האלה ראוי לתת את מהלך הענין כמו שהתפתח מאחרי בוא פראנקל לירושלים עד עזבו אותה. תיכף אחרי כואו שלח הקונסול את מתורגמנו לברכו וכן פקיד ערת הספרדים ועדת אשכנזי האלאנר. ורבני ערת החסידים שלחו אליו אגדת לשאול אותו „על הסועד אשר יוכלו להראות אחו” (156). האשכנזים הפרושים אשר קבלו ידיעות מחוץ-לארץ על הדבר, לא השמיעו קולם. אחרי בקרו את הקונסול הלך לבקר את החכם-באשי הרב חנ”א, חיים נסים אבולעפיה. החכם-באשי קבלו בסבר פנים יפות והורה לו על „הקרבן שהוא מביא בידיו לירושלים” (158). פראנקל מסר לו את מכתב-המליצה אשר הביא אתו ונס את „קול-המבשר” שחבר. הוא שאל את החכם-באשי אם תכניחו מתאימה „עם אורח ומנהג הארץ”, והחכם-באשי ענה לו, כי „כולו יפה ואין בו מוס” והבטיח לו את תמיכתו. (159). החכם-באשי שלח לו מתיקות וגם בא לבקרו אחרי שני ימים יחד עם בית-דינו וחברת הרכבים. (160). אחרי כן באו מהחסידים ובראשם ר’ ניסן באק, „הבטיחוהו להיות ידם איתו במפעל, בראותם לענמת-נפשם את מחסורו בתי-התלמוד בירושלים ואת מעמד החנוך כי ברע הנהו, וכי המוסד הזה רק לברכה בקרב הארץ” (160).

ואת הפצצה הראשונה השליך חזן מארץ רוסיה אחד מבני ערת הפרושים, אשר נפגש עם פראנקל אחרי התפלה אצל

וכח לבנינו, וגם רגעים (הפסקות) זמנות שעשועים להשיב את נפשם כעת היות כולם כריאים" (201). על שאלת פראנקל אם הוא מתנגד לבית-הספר, "אשר בו ילמדו התורה בלעדי התלמוד? אם התלמוד בדקדוק העברי בתורות האמונה בהבנת התפלה ובדבור צחות בלשונו ובלשון הארץ (היינו ערבית) אשר אנחנו יושבים בה, הנהו כנגוד לחוקי הדת?" — ענה בארדאקי — בהביעו את דעת כל האשכנזים פה אחד: — "בתי החנוך, שילמדו בהם דבר מבלעדי התלמוד, אם גם אינם כנגוד לחוקי האמונה, הנם בכל זאת כמעט חסיד הסבה למרוד באחרית הימים בדת ולהמירה, כראותנו מופתים נאמנים כאלה בארצות איירפה. אחי ילירי המזרח היושבים פה לא ידעו, אבל אתה ידעת את משה מרסוי, ורחוה היא המדברת מתוך מחברתך "קול-מבשר". כל אשר שמת לחוק בה ללמדו בבית-החנוך איננו רק לריק וללא הועיל, כי-אם גם לכליון ושתת לכל עבריו וביתר עז לאמונה. בני ודבים כמוהו, וגם כל בני הקהלות לא יחלו ללמוד רק בתלמוד, בלי הכין את נפשם במאומה". בארדאקי הביע דעתו נגד המוסד. את התמיכה אשר אמר פראנקל לתת לילדים ארוחה ובגדים נכונים האשכנזים לקחת ובוה תמקטנה ההוצאות בשכר הדירה במשכורת המורים וההשגחה ואת המותר הזה מבקש ממנו בארדאקי לתת לתלמידים. ואולם אחד הרבנים האשכנזים עוד הרחיק כאמרו: "לא מדובשך ולא מעוקצך" (202). כמובן, שפראנקל לא הסכים לשנות מרעת הנריכה ותפץ הממשלה האוסטרית (שם), ומה גם שגם דעתו היתה אחרת. הוא בקש את החכם-באשי להעמיד למנין. מהאשכנזים היו בעד: "הרב יוסף שווארץ וזימן כאק", משה זאקס עזב את האספה עוד מקודם, השאר היו נגד. כנגד זה הודיע החכם-באשי, כי הוא נותן קולו בעד המוסד, יען "כי אין דבר במוסד העוסק להוסיף נגד חוקי האמונה, ולתפך המוסד יחזקם וישימם לכבוד בארץ". גם הספרדים כולם נתנו קולם בעד המוסד (202). הרב דוד חזן, ראש הרבנים באיזמיר, שהיה אז ממלא מקום החכם-באשי מירושלים, הציע לדון על סדור המוסד והוסיף, שבעת שיודבר על זה "אין לעצור פה את אלה" אשר נתנו קולם נגדו. פקיד האשכנזים, "מבלעדי הרב שווארץ ובאק", עזבו את האסיפה. ואחרי אשר נדברו יחד מעט החליטו להתאסף שנית. ד"ר פרענקעל וד"ר ניימאן חתמו כערים על פרוטוקול האספה בגרמנית, כי אף על-פי שכל הדברים דוברו עברית, תרגם ד"ר ניימאן לגרמנית (203).

המוסד, והוא חושש שגם עליו "יורו טורי-הרכיל את חצי לשונם באירופה". דעת החכם-באשי היתה לבלתי דחק את השעה. ואז יסתדר הדבר והבטיח "לקרוא לאספה ביום מחר" (171). ואמנם את אשר לא צפה פראנקל בא. ביום כ"ט באייר נקרא פראנקל לאספה מהחכם-באשי, שקדם לבקר את פראנקל עם חבר חכמים עוד טרם בוא פראנקל אל האספה, והבטיחוהו לתמוך במוסד. (172).

עשרים ושמונה זקנים "בהדרת פני שבה", הגדולים בתורה וביראה בכל ירושלים מכל העדות, נאספו ביום כ"ט אייר יחד אל בית ועד החכם-באשי. זאת היתה בפעם הראשונה מיום התפלת האשכנזים מהספרדים שנאספו יחד. המזכיר כתב פרוטוקול — מה שלא היה נהוג מאז. החכם-באשי ישב בראש, לשמאלו חכמי ופקידו עדת הספרדים: דוד חזן, שלמה הלוי, מרדכי ששון, חיים פיזאנטי, מאיר פניוץ, דוד קורניל, יעקב הלוי, משה מיוחס, יהודה פאפו, בכור כהן, אליהו מוגדר, יעקב פינצי, דוד הכהן, חיים גאנין. אחרי הספרדים ישבו ראשי האשכנזים הפרושים, הרב ישעיה בארדאקי, הצדיק ר' יוסף זונדל סאלאנט; פקידו עדת האשכנזים החסידים, ר' ניסן באק, ר' מרדכי אהרן; פקידו עדת אוסטריה ר' משה שסלקא הורוביץ, ר' משה יוסף; פקידו עדת ווארשא הרב אליהו יהודה דייכעס, ר' מרדכי מאיר רובינזאהן; פקיד עדת חב"ד ר' שלמה אפשטיין ופקידו עדת הולנדיה הרב יהוסף שווארץ וד"ר משה זאקס. מלבד אלה השתתפו כאספה שני הרופאים ד"ר ניימאן, פקיד בית-מרפא רוטשילד, וד"ר פרענקעל פקיד מונטיפיורי (200). מסול עשרים ושמונה הזקנים ישב ד"ר פראנקל. אחרי אשר ברח פראנקל את "סנהדרין עיר הקודש", דבר ר' ישעיה בארדאקי בשם האשכנזים, שכולם שתקו בכל עת האספה. כל דבריו היו עברית. הוא בקר את בית-הספר העומד להוסיף במלים אלו: "מה לנו ולבית-ספר, תאין לנו עדת הפרושים, כמו לכל קהלות האשכנזים, תדרים רב מדי, אשר שם ילכו בנינו לשמוע בלמודים? אורח-החנוך הרשום בקול המבשר ללמד את בנינו מוסר ותורות כמו במשחק ודרך שעשועים, להורות בלי עמל רוח וזיגעת בשרים, להרגיל לשונם לנגן בזמירות אמונה ולהסכינם בתנועת גום (התקמלות), אולי גם לפזז ולכרכר במחול — הנהו על-פני כלו שוא ונתעה! אין להקל, כי-אם להכביד את עבודת הלימוד על שכם הילדים, למען תכבד גם יקרת התורה בעיניהם. מרוע ניתן ונוסף עוד אמצע

פראנקל שכר דירה לבית-הספר בחארט-אל-שארף (*). לשלש שנים במחיר ששת אלפים גרוש והוספת מתן מאה וחמשים גרוש וכתב חוזה בשפת ערב בבית הקונסול האוסטרי (218). גם קבל מהחכם-באשי אנרת-חזקה, האוסרת על יהודי אחד לשכור את הבית, ששכר יהודי מגוי (218) — (220). ופראנקל נגש לסדר את הבית ולהכשירו לבית-ספר: „למחר את הבית מלאהנו, לחזק את בדקיו, להטיחו, לשים מנעולים לדלתותיו ולחלונותיו ולצבעו מסביב, להכין לחדרי הלימוד שלחנות וכסאות ולוחות כתיבה“ (220). אחרי כלות סדור הבית, סדר ועד מפקח על בית-הספר, שחבריו היו הרב דוד חזן, הנזכר לעיל, ר' מרדכי מיוחס ור' מאיר פניזל, חברי בית-דין. וההשגחה על הבריאות קבלו שני הרופאים ד"ר ניימאן וד"ר פרענקל הנזכרים (239). קושי מיוחד היה למצוא מורה מתאים בירושלים, שידע מלכד התלמוד גם תולדות העמים וידועות הטבע, ואפילו בקי בתולדות ישראל לא נמצא בירושלים מלכד שני הרופאים ור' יהוסף שווארץ, שלא הסכים להיות גם כועד המפקח (עין לעיל). כאין ברירה בחרו בהסכם החכם-באשי את אחד ההכמים הצעירים לימים כמ"ר משה פרץ, ספרדי היודע את השפה העברית, הערבית והספרדית, ששב בעת ההיא משליחותו ככבד, „איש אשר עם יריעתו בתלמוד גם מעט מהכרת התב"ל ותהלוכותיה מצאה קן לה ברוחו“; „הוא איש תמים ונכבד ונשוא פנים“. גם אשתו התאימה להיות „סוכנת לבית-החנוך לעסוד על המשמר ולדאוג כאם נאמנה בעד הילדים“ (240). „למורה-משנה הועמד גם איש ספרדי תמים לנהל את ראשית יסודי החנוך“ (240) כמ"ר חיים טורנו (**). באספות הועד המפקח הראשונות קצבו את משכורת המורים, את סדרי הלימוד ותכניתו. כמו כן ערכו תקציב לשאר הוצאות המוסד: שכירות, כלכלת ולבוש הילדים (***), לפי זה נמצא כי יוכלו לקבל רק עשרים ילדים (240). בעזרת הועד המפקח „ובראשו הרופאים“, המכירים את מצב משפחות העדה, בחרו בשנים-עשר ילדים מנתיני אוסטריה, שבעה נתיני תורכיה ואחד

ראשי האשכנזים לא חפצו במתלוקת ובמלחמה. הארון בארדאקי עם שני רבנים" כאו להשיב בקור לפראנקל, וגם נפרדו איש מרעהו ברצון (204-205). גם ר' יוחנן צבי שלאנק בקש לפיים את פראנקל (עין לעיל ועמ' 205). ואולם מצד אחד כעס פראנקל מאד על האשכנזים (עין לעיל תשובותיו לר' יוחנן צבי ועמ' 206), ומצד שני התחילו הקנאים, וכפי הנראה בעיקר מן הכוה"ה, לקרוא מלחמת-עם נגד המוסד החדש. על קירות הרחובות וגם על ביתו ובית הקונסול הבריטי, (240) בכל פנה ועברים, נדבקו תסונות וכתבי פלסטר גסים ונלעגים, שסגנונם ותכנם מראה על המוניות (207, 209, 210) (*). בערב השבת השני קרא שמש בית-הכנסת הוורשאי לעם להתאסף אל הכותל המערבי. „המון אין מספר התאסף שם. האמות הביאו את בניהן עמהן, והאנשים אמרו מזמורי תהלים להעביר את רוע הגזירה“. אחרים מהקנאים בקשו גם לחקוע בשופר „למען השמיע במרום קולם“, אך לא עשו זאת (207). הקונסול האוסטרי פנה אז אל פקירי האשכנזים במכתב בענין התעמולה נגד המוסד ונגד פראנקל (207), גם חפץ לתת לו מאנשי צבאו לשמור עליו תמיד. אך פראנקל לא רצה „לבדלי התראות כמפתח“, אבל נשא אותו תמיד נשק מתחת למדיו, אבל לא קרה אף פעם שאיש הכלימו (208).

בינתיים סדר „הנבון“ כמ"ר יעקב לוי על-פי פקודת עדה הספרדים את התכנית של ביה"ס בבית פקירות החכם-באשי. התכנית מצאה חן בעיני פראנקל, אך החכם-באשי מאן שוב לחתום עליה, מפני שמהאשכנזים באו שוב לפניו להפציר בו לבדלי חתום. הם (ר' יהודה לייב דייכעס, יהודה ליב גולדשמיד, ר' יוחנן צבי ור' יאנקעל לופשינגר, נגיד הפרושים) הפחירו אותו גם בזה, „כי תחדל משלחת הכסף מאמסטרדם בגלל המוסד הזה (215). על הפצרות פראנקל ענה, כי אחר שהבטיח להם לבדלי חתום היום, לא יוכל לשוב, ומחר חג השבועות, ולכן רחה את חתימתו לאחר שבועות — ואז אמנם חתם על התכנית ואחריו בית דינו ופראנקל אחריהם (216).

(*) מקום הבית אפשר למצוא ע"י הפרטים הרשומים באנרת החזקה (219-220).
(**) לשוער נמנה מושיץ סיניור.
(***) הילדים היו סקבלים שהי חלופות בגדים בשנה (240), וכן גם ספרי למוד, חומשים ומחזורים (348).

(*) גב' עלילות שונות התחילו להפיץ כנגדו (עין לעיל), וכשהגיעה השמועה לירושלים, כי הרבי מסאראגורא בבוקווינה הושם בכלא ע"י ממשלת אוסטריה, נפוצה השמועה, כי גם בזה חייב פראנקל (215).

קרא לפקידים והוכיחם בפניהם. הם ענו כולם, כי מבלי יכולת להניא את האספה עמדו מנגד, והוא יכול לעשות כתפצור להעניש את אלה אשר הסבו את הרעש (247-248). ואכן הוא אסר חמשה אנשים, כאשר ספרנו לעיל, ורק בהסלצת פראנקל, עפ"י בקשת הפקידים, שוחררו (248).

באחת האספות של הועד המפקח רנו על-דבר תקנות המוסד (240), ובקמוד 478-476 ניתנו התקנות בפרוטרוט. מן הראוי להביא כאן את תמציתן: (1) המוסד עומד תחת חסות ממשלת אוסטריה ותחת השגחת הקונסול האוסטרי בירושלים. (2) ההנהלה העליונה היא בירי ראשי קהלת היהודים בוינא. (3) מטרת המוסד כפולה, רוחנית וגשמית, לחנך וללמד את הילדים ולתת להם מזון ולבוש. (4) זכות הקדימה לילדי נתיני אוסטריה להחזקת אל המוסד, ליתומים מאב ואם, ליתומים מאב, ליתומים מאם וליילדי עניים. בשעת הצורך יטילו גורל. (6) תכנית הלימודים: תורת האמונה והדת, יסורי המרע והם לעת-עתה: דקדוק עברי, ערכי, ולעיתים לבוא גם גרמנית ואיטלקית, כתיבה, חשבון, חכמת הטבע וגיאוגרפיה וכו'. (7) גיל הילד הנספח לבית הספר צריך שיהיה לא פחות מחמש שנים. במוסד ישאר במשך שש שנים, אחר-כך יבוא אחר במקומו. (8) למוסד שני מורים, מורה ראשי ומורה-משנה העומד תחתיו. הראשי ילמד את הדברים הקשים, ישגיח על חברו, ממונה על כל סדרי המוסד ומנהל גם את ההוצאה, ואשתו תכין את הארוחות לילדים, אם בעל אשה הוא. המורה השני יהיה עוזרו. מלבד זה ימנה שוער השומר על הבית ועוזר גם בחדר הבשול. (9) הועד המפקח מחובר מחמשה חברים המפקחים על המוסד. האחד הוא יושב ראש וברשותו הכסף הנמצא. מהועד הראשון נבחר הרב דוד חזן ליושב ראש, ר' מרדכי מיוחס ור' מאיר פניזל למשגיחים על הלימוד וההנהגה ור' גיימאן לרואה חשבון ומשגיח על הבריאות. (10) על המחאות חותם גם רואה חשבון אחד, ובכל חדש מקבלים מהקונסול. (11) הועד המפקח מתאסף פעם לחודש. (12) בכל חצי שנה תערך בחינה פומבית יום תמים, ודין-חשבון על התוצאות יחד עם דין-חשבון כספי מההוצאות הרגילות והבלתי רגילות, שאסור להם לעלות על רבית הקרן-הקים אשר למוסד. (13) הועד המפקח אחראי בעד האינטנטאר, הערוך כרשיטה חתומה מאת חברי הועד המפקח ושומרה בבית הקונסול האוסטרי. (14) שניים חשובים, כגון לשנות את הדירה או את המורה הראשי אין להחליט

מנתיני צרפת (241)*. ואולם נמצאו עוד הרבה הורים, שחפצו להכניס את ילדיהם (כמובן מהספרדים). לפי מה שפראנקל מתאר היו מקיפים אותו בבקשות בעברו ברחובות, ובהגיע יום אספת הועד המפקח צבאו על הבית (241, עיין גם 207). כמובן נמצאו גם אבות, אשר לא בושו משאול משכרת בעד תתם בניהם לחנוך. את פני אלה השיבו. באלה היה גם יחוס מאב, שאמו לא נאותה למסרו בלי משכורת (242). גם יהודי קראי בא לבקש שיאספו את בנו, אך השיבו את פניו ריקם (242). הועד החליט לקבל עוד עשרים תלמידים חניכי חוץ. ובכל זאת נאלצו לדחות חמשים תלמיד ולנחמם בהבטחה, שיקבלום אחרי שלש שנים, כשיגיע זמן הסחזור השני (242).

ובכל אשר התקדם הסדר, כן הלכה התנגדות האשכנזים הרוך והתחזק. אמנם בגלוי לא יכלו להלחם מפחד הקונסול, אך הם שלחו מכתבים ללונדון, לאמסטרדם ולאמסטרם. כמובן, שגם קהלת הספרדים לא טמנה ידה בחיקה להסיר מעליה האשמה (242). בשנים עשר לחדש סיון התאספו האשכנזים אל בית-הכנסת בחורבת ר"י החסיד, ובראשם רב פולניא אחר, והחליטו להכריז איסור על בית-הספר בשבת הבאה. וממחרת כיום הששי עוררו צעירים את דעת הקהל בספרם אצל הכתל המערבי על-דבר החרם שעומדים להכריז, ואיש הנודע בשערים כנבער מדעת כמ"ר יאספעלע בעקער מגאליציען החל לתקוע בשופר... ובראש כל אלה התמרמרו הנשים בהרימן קול יליד וכבי והילדים ועקו במקלהותן בקול ענות תמרורים. וההפגנות נמשכו גם בלילה. בתצות לילה עברו לפני חלונות פראנקל בהמון וקראו: "קומו קומו נקרא את האיכות וכו'" ובבוקר הכריזו האיסור** (ככל בתי-כנסת האשכנזים, מלבד בבית-כנסת הר"י שווארץ ור"נ באק. רק בבתי-כנסת הספרדים לא אבו שמוע ממנו). כל המעשים האלה נעשו לא ישר מצד פקירי האשכנזים, מפחד הקונסול, ואולי גם לא המכירו לכל המעשים ההמוניים. ואולם הקונסול

(*) בפרם כל נתנו זכות קדימה ליתומים סבני חמש עד בני חשע.

(**) באיסור (נדפס 249-250) שבא מראשי עם ובר"ץ ויחירי סגולה האוסרים עליהם ועל זרעם עד עולם לבקר בבתי-ספר, הם מנפיקים אתהרבר בפתח לעתיד, שלא יעשו. הלימודיות והמוסיוות עקר והחורה תפלה (249).

טורא האמריקני, מיסר שכונת יהודה טורא, ברכו בכרכת מיר שברך את המיסרת, את ראשי קהלת וינה, את משה מונטיפיורי, את משפחת רוטשילד ואת אלברט כהן, את המפקחים, המורים והילדים. החגיגה נחתמה בשירת פרק תהלים בשוב ד' אה שיבת ציון. אחרי-כן הובאו המזמנים אל חדר, ששם הוכן מזנון—וביום ההוא נחלקו ככרות לחם לכל עניי ירושלים (256—260). לכבוד חנוכה הבית חדר שירה אחד הפרושים רוקא, שפראנקל אינו רוצה לפרש בשמו (341—346), ואולם מסקום אחר סתום אנתנו נמצאים למדים שזה היה יעקב ספיר מלמד בתלמוד-תורה של הפרושים, כי פראנקל מזכיר (162) שיעקב ספיר מסר לו שיר שחברו לספרו, וככל הספר אין שיר בלי שם מחברו אלא זה. חנוכה הבית היתה בכ"ג בסיון (346), והלמוד התחיל ברי"ה תמוז. סדר היום במוסד לפי מה שסדרו אותו התכמים היה זה: תפלה, ארוחת הבוקר, למור עד הצהריים, ארוחת-צהריים, חזרה על הלמודים תורה נביאים וכתובים, כתיבה תמה (340).

* * *

ככה נוסד בית-הספר המודרני הראשון בירושלים ע"י אדם, אשר כבואו לירי כעם כא אמנם לירי טעות, ומשפטו אשר חרג על ירושלים טעון בקורת מרובה — ואולם על כל פנים היה זה איש בעל שאר רוח ושואף ליצירה חדשה, אם גם לא משוחרר מהשקפות דורו על השכלה ועל תעודת-ישראל. בית-הספר למל לא התפתח בדרך שקוו התכמים הספרדים—לתלמוד-תורה. הוא צעד במסלול אחר (*). הרבה הרפתקאות עברו על אותו בית ותקופות מסוימות אפשר לציין בהתפתחותו. תקופת הרצברג ותקופת אפרים כהן הן החשובות ביותר. ממנו ניתן גם האות להכרות המלחמה בעד השפה העברית ומתלמידיו נוסד בית-הספר העברי הראשון בירושלים. עם גמר מלחמת העולם יחד עם נפילת אוסטריה נפל גם מכצר מדיני זה, ובית-הספר למל עבר להתחדשות הציונית.

(*) מוסד זה השפיע באופן בלתי ישר להתפתחות תלמוד-התורה. ע"י-חיים, זה שיצר רשת שלמה של בתי-חנך בירושלים, כאשר אנו רואים בקונטרס הרב שוקאצ'נסקי הנזכר לעיל (עמ' 10) ש.כ"ח. סיון תרפ"ו נאספו לשכלל את תלמוד-התורה וסדרו לו חקנות.

מבלי להוריע לקונסול. ואם דעתו תהיה שונה מדעת הועד יודיעו לו עקר העניין בוונה, ושם יחליטו. 15) מלבד זה השאירה לה הנדיבה את הזכות להעביר את הקרן-הקים למטרה אחרת, אם אחרי עכור שלש שנים לא ייטב בעיניה מהלך המוסר. 16) הועד המפקח נותן פקודותיו לשני המורים ולשווער. 17) לבסוף נוסף עוד, שאם ילד יחסר שלשה ימים בלי התנצלות, יוצא ובגדיו יוקחו ואחר יקה את מקומו.

אחרי אשר כבר קבעו את יום הפתיחה שנו אותו התכמים ליום אחר, בהיות שחל בפרשת קרח, לבד ימצא בזה המון העם את לרעה. גם דרשו שבית-המדרש אשר לבית-הספר יהיה בדיוטא העליונה אשר לבית, כי אין לדרוך כרגל ממעל לארון התורה הקדושה (240). וסוף-סוף הגיע יום חגיגת חנוכה הבית. הבית היה מקושט מסביב בדגלים לבנים ואדומים, חרר הלמוד ברגלי אוסטריה. שמה נמצאה תמונת קיסר אוסטריה במסגרת יקרה נרכת המיסרת, למולה תמונת אביה שמעון האציל לבית למל. לאורך הקירות ציורי חיות וצמחים ותמונות סכתבי הקדש. גם תמונות אלה נחננו מקום לעליזות. הפיצו שמועה, כי פראנקל העמיד צלב במוסד — הכוונה היתה לצלב שכאות-הכבוד של הקיסר. פראנקל נרד בסכין את ראשי הצלמים, ומעל תמונת למל נרד את תמונת השל, סמלו. כמו כן נחננו דופי שהתמונה היא בלי כובע. ועוד אפיוזורה: הקנאים העידו במנגן ר' חיים מטשארנוביץ, ששכרו פראנקל לנגן את ההימנון האוסטרי בעת החגיגה, לבדתי נגן שם, וגם הזהירוהו לבדתי קרוא כשם את הרבנים שאסרו עליו, ולא יחרם (255). הקונסול ופראנקל קבלו את האורחים, שביניהם היו הפחה, הקונסולים הכריטי, הצרפתי והספרדי, עם מתורגמניהם וה"קוואסים" שלהם לבושים הדר. גם החכם-באשי וכל בית-דינו באו. הילדים לבושים אוניפורם של כנדים מזרחיים עברו על פני המזמנים, ברכו אותם וישבו על הספסלים הצבועים ירקרק. מקהלת משוררים שרה תהלים פרק ל'. אח"כ נאם פראנקל, והשוה את המוסד למוסד ר' יוחנן בן זכאי, גם בשירים שונים משיריו נמפל לנושא זה והבליט את ערך המוסד למדיניות אוסטריה. כאן שרה המקהלה את ההימנון האוסטרי בעברית. אחרי כן פנה פראנקל אל הקונסול בבקשה להיות למחסה למוסד ואל הועד המפקח להשגיח עליו; דבר בשבח תורכיה, והמקהלה שרה תפלה שחוברה לכבוד השולטאן. ערכו הזכרה לאבי המיסרת וליהודה